

El reialisme a la Catalunya del Trienni Liberal (1820-1823)

Realism in Catalonia in the Liberal Triennium (1820-1823)

per Ramon Arnabat*

Universitat Rovira i Virgili

RESUM:

En aquest text analitzem la contrarevolució i l'antirevolució a Catalunya durant el Trienni Liberal (1820-1823): el desenvolupament que va tenir, les formes d'organització i mobilització, les accions, les bases socials, els dirigents i la cultura política. La contrarevolució i l'antirevolució, el reialisme, estan dialècticament relacionades amb la revolució liberal, d'aquí que en sigui imprescindible l'anàlisi conjunta per comprendre-les totes dues. Durant el Trienni Liberal, el reialisme va ser un moviment heterogeni i complex que va canalitzar, tant la contrarevolució de les velles classes dominants, com l'antiliberalisme d'una part de les classes populars, sobretot rurals, però també urbanes, al voltant del crit de «Visca el Rei i la Religió!».

PARAULES CLAU:

Reialisme, revolució, contrarevolució, antirevolució, liberalisme, Trienni Liberal

ABSTRACT:

This article analyses the counter-revolution and the anti-revolution in Catalonia during the Liberal Triennium (1820-1823): their development, their mobilization and organizational forms, their actions, their grassroots, their leaders and their political culture. The counter-revolution and the anti-revolution, the royalist movement, have a dialectical relation with the liberal revolution and this is the reason why a joint analysis is essential to understand them both. During the Liberal Triennium, the royalist movement was a heterogeneous and complex group that channelled the counter-revolution by the old ruling classes as well as the anti-liberalism of a part of the lower classes, mainly in rural regions but also in urban areas, around the chant of «Long live the King and the religion!».

KEY WORDS:

Royalist movement, revolution, counter-revolution, anti-revolution, liberalism, Liberal Triennium

Revolució, contrarevolució i antirevolució

Hom ha tendit, tant en les històries de Catalunya, com en les d'Espanya, a dividir els dos primers terços del segle XIX en dues fases: la de la crisi de l'antic règim

Recepció: 21/12/2021. Avaluacions: 01/02/2021, 25/02/2021. Versió definitiva: 08/04/2021.

* Ramon ARNABAT. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7924-6860>

(1808-1833) i la de la Revolució Liberal (1833-1868), i ha encasellat el Trienni Liberal en la primera. La realitat, però, és molt més complexa perquè, de la mateixa manera que la crisi de l'antic règim té les seves arrels en el darrer terç del segle XVIII, el Trienni Liberal té un impacte decisiu en la Revolució Liberal. Durant aquests tres anys i mig germinen idees i pràctiques revolucionàries i contrarevolucionàries a tots dos costats de l'Atlàntic i la Mediterrània. De ben segur que la durada curta que va tenir i el fracàs «aparent» han despistat alguns historiadors.

El Trienni Liberal és un període clau de la història de la Catalunya contemporània ja que el país experimenta profundes transformacions: s'implementa el sistema polític liberal, s'estenen les relacions socials capitalistes i canvia la política econòmica i fiscal, les classes populars i mitjanes viuen un procés intens de politització i de canvi cultural, i la burgesia i les classes mitjanes assagen el seu domini polític i social, davant les demandes populars del camp i de la ciutat que es fonamenten en cultures polítiques divergents.¹ Transformacions que divideixen profundament la societat catalana entre liberals i reialistes que provoquen la primera guerra civil contemporània a Catalunya, l'anomenada *guerra reialista* (1822-1823). La guerra civil, però, és tan sols la punta de l'iceberg de la divisió del país que afecta, més enllà de la política, l'economia, els grups socials i les cultures polítiques al llarg de la primera meitat del segle XIX.²

En aquest text analitzem la formació i desenvolupament del reialisme a Catalunya durant el Trienni Liberal, entès com la síntesi entre la contrarevolució i l'antirevolució al voltant del crit de «Visca el Rei i la Religió!».³ En l'anàlisi del reialisme cal distingir entre la contrarevolució, entesa com al conjunt d'estratègies polítiques endegades per les velles elits per acabar amb el sistema liberal i restaurar l'antic règim i la monarquia absoluta; i l'antirevolució, entesa com al conjunt de respostes de les classes subalternes agreujades socialment i culturalment per la praxi revolucio-

1. A. GIL NOVALES, *Las Sociedades Patrióticas. Las libertades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos*, 2 t., Madrid, Tecnos, 1975; A. GIL NOVALES, *El Trienio Liberal* [R. ARNABAT ed.], Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2020 [Madrid, 1980]; R. ARNABAT, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Vic, Eumo, 2001; J. ROCA, *La Barcelona revolucionària i liberal. Exaltats, milicians i conspiradors*, Barcelona, Fundació Noguera, 2011; A. SÁNCHEZ CARCELÉN, *La revolució liberal a Lleida (1820-1823)*, Lleida, Universitat de Lleida, 2006; J. R. VINAIXA, *El Trienni Constitucional al partit de Tortosa (1820-1823)*, Valls, Cossetània, 2003; P. RÚJULA i M. CHIUST, *El Trienio Liberal. Revolución en Independencia (1820-1823)*, Madrid, Catarata, 2020; i P. RÚJULA i I. FRASQUET (coord.), *El Trienio Liberal (1820-1823). Una mirada política*, Granada, Comares, 2020.

2. R. ARNABAT, «El exilio cotidiano: sociedad, violencia y guerra civil en el siglo XIX español», *Cabiers de civilisation espagnole contemporaine* 21, 2018, 1-26: <https://journals.openedition.org/ceec/7678>; doi.org/10.4000/ceec.7678.

3. R. ARNABAT, *Visca el Rei i la Religió! La primera guerra civil de la Catalunya contemporània (1820-1823)*, Lleida, Pagès, 2006; J. R. VINAIXA, *La postguerra del francès i la revolta reialista de 1822 a l'Ebre*, Barcelona, Columna, 1998; N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils entre l'Ebre i el Maestrat: la formació d'un país carlista (1808-1844)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, 113-205.

nària/liberal.⁴ Adoptem, doncs, el concepte de *realisme* per referir-nos a l'oposició heterogènia a la implantació del règim liberal i a la seva praxi econòmica, social, cultural i política entre 1820 i 1823 a la monarquia espanyola, extensible al període 1808-1833 i emparentat amb d'altres moviments semblants arreu d'Europa.⁵

L'anàlisi del realisme, de la contrarevolució i l'antirevolució, s'ha de fer en paral·lel al de la revolució, ja que mantenen una relació dialèctica i es retroalimenten mútuament. El caràcter de la contrarevolució i de l'antirevolució està determinat, en bona mesura, per la revolució, i viceversa, tal com assenyalava J. C. Martin per a la Vendée:

Révolution et Contre-Révolution participent du même processus culturel et politique, que leurs radicalités spécifiques se sont alimentées à cette naissance commune et se sont exacerbées sous l'effet de leurs rivalités comme de leurs divisions internes.⁶

Per altra banda, l'anàlisi del realisme s'ha d'inserir en el context polític internacional, tal com assenyalava Josep Fontana:

En el terreny del combat que es va desenvolupar entre 1789 i 1848 entre, per una banda, les potències europees que defensaven la continuïtat del vell ordre, del que anomenem habitualment l'*antic règim*, i que es van unir durant uns anys sota la definició comuna de la Santa Aliança, i, per l'altra, les forces del canvi social o, per dir-ho en els termes amb què les descriuen els seus enemics, de la *revolució*.⁷

4. Utilitzem els conceptes de *contrarevolució* i *antirevolució* que segueixen les aportacions que han fet per a la Vendée C. MAZURIC, «Autopsie d'un échec, la résistance à l'anti-révolution et la contre-révolution», dins F. LEBRUN i R. DUPUY (ed.), *Les résistances à la Révolution*, París, Imago, 1987, 237-244; i C. LUCAS, «Résistances populaires à la Révolution dans le Sud-Est», dins C. LANGLOIS (ed.), *Mouvements populaires et conscience sociale*, París, Maloine, 1985, 473-485. Ho hem explicat més àmpliament a R. ARNABAT, «La contrarevolución y la antirrevolución», dins RÚJULA i FRASQUET (coord.), *El Trienio Liberal...*, 285-309. Vegeu, també, P. RÚJULA, «El antiliberalismo reaccionario», dins M. C. ROMEO i M. SIERRA (coord.), *La España liberal, 1833-1874*, Madrid-Saragossa, M. Pons-PUZ, 2014, 376-409.

5. R. ARNABAT: «Realism in a European perspective», dins A. ARTOLA i C. WEISS (dir.), *Popular Royalism, Revolution and Reaction in Europe and the Americas (1780-1848)*, Londres, Palgrave Macmillan [en premsa]; i «Contrarevolución y antirrevolución durante el Trienio Liberal: una perspectiva comparada», *VII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Madrid-Vitòria, Universitat del País Basc, 2006, 351-381. Vegeu, també, LEBRUN i DUPUY (ed.), *Les résistances...*, 119-395; J. M. FRADERA, R. GARRABOU i J. MILLÁN (ed.), *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic, Eumo, 1990; J. C. MARTIN (dir.), *La Contre-Révolution en Europe XVIII e- XIXe siècles. Réalités politiques et sociales, résonances culturelles et idéologiques*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2001.

6. J. C. MARTIN, «Introduction», *Contre-Révolution et Nation en France 1789-1799*, París, Seuil, 1998, 9.

7. J. FONTANA, «El primer carlisme en una perspectiva comparada», 1 (text inèdit de 2014 facilitat per l'autor). Vegeu, també, J. FONTANA, *Capitalisme i democràcia: 1756-1848. Com va*

De fet, el sistema de la Restauració i la Santa Aliança seran decisives per a la revolució liberal i la contrarevolució absolutista espanyoles de 1820-1823. Primer, perquè els ressos de la revolució espanyola de 1820 arribaran arreu d'Europa (Rússia, Grècia, Nàpols, Sicília i Portugal); i, segon, perquè el triomf del realisme i la caiguda del règim constitucional el 1823 es produeix gràcies al suport de França i les potències absolutistes a la contrarevolució espanyola. De fet, durant aquests anys es consoliden, tant una internacional «verda» liberal, com una internacional «blanca»/«negra» absolutista.⁸

*La configuració del realisme i els primers motins i aixecaments (primavera de 1820 - primavera de 1822)*⁹

La proclamació de la Constitució de 1812 el mes de març de 1820 va ser resultat d'un seguit d'aspectes que denotaven un suport ampli al canvi polític i una indiferència àmplia vers la caiguda del règim absolutista, tal com mostra el desplegament ràpid del règim constitucional entre març i juny de 1820 (ajuntaments, diputacions, Corts, Milícia Nacional, societats patriòtiques, etc.).¹⁰

La revolució espanyola va generar una àmplia simpatia arreu d'Europa però, alhora, una gran desconfiança entre les potències absolutistes de la Santa Aliança que es van començar a moure per tal d'enderrocar el sistema constitucional a Nàpols i Sicília, Portugal i Espanya (congressos de Troppau, Laibach i Verona). També a l'interior del país i amb centre al Palau Reial, tan bon punt es va proclamar la Constitució, es va iniciar la contrarevolució amb el suport dels absolutistes exiliats a França, d'un sector important del clergat i dels realistes que seguien a l'administració i a l'exèrcit. Al vèrtex de la conspiració hi havia el mateix Ferran VII que havia jurat la Constitució, tal com va deixar escrit el marquès de las Amarillas, absolutista i secretari del despatx de Guerra del primer govern del Trienni: «ninguno [dels ministres] podía ignorar que el Rey protegía ocultamente los levantamientos contra la Constitución que le habían obligado a jurar».¹¹

començar aquest engany, Barcelona, Edicions 62, 2019; i P. W. SCHROEDER, *The transformation of European politics, 1763-1848*, Oxford, Oxford University Press, 1996.

8. J. SPÄTH, *Revolution in Europa 1820-23: Verfassung und Verfassungskultur in den Königreichen Spanien, beider Sizilien und Sardinien-Piemont*, Colònia, Böhlau-Verlag, 2012.

9. La descripció detallada i les fonts documentals dels fets que se sintetitzen en aquest apartat en ARNABAT, *Visca el Rei...*, 17-171. Per al realisme a diverses zones de la monarquia vegeu P. RÚJULA, *Constitución o muerte. El Trienio Liberal y los levantamientos realistas en Aragón (1820-1823)*, Saragossa, Rolde, 2000; R. DEL RÍO ALDÁZ, *Orígenes de la guerra carlista en Navarra. 1820-1824*, Pamplona, Institución Príncipe de Viana, 1987; X. R. BARREIRO, *Liberales y absolutistas en Galicia (1808-1833)*, Vigo, Xerais, 1982; F. FLORES DEL MANZANO, *La contrarevolución realista en Extremadura*, Badajoz, Universitas Editorial, 2002; i R. GUIRAO, *El Altoaragón durante la guerra realista, 1821-1823*, Saragossa, Pirineo, 2001.

10. RÚJULA i CHUST, *El Trienio...*, 17-63; i ARNABAT, *La revolució...*, 21-207.

11. P. A. GIRÓN, *Recuerdos (1778-1837)*, Pamplona, EUNSA, 1978, II, 125.

Des del moment de la proclamació de la Constitució, en diversos llocs de Catalunya i al llarg del 1820, es van produir petits aldarulls contrarevolucionaris, sovint encapçalats pel clergat, tal com informava el cònsol francès a Barcelona el mes d'abril: «les agitateurs sont en petit nombre partout».¹² La tardor d'aquest mateix any, el comerciant Manuel Lasala informava que a llocs tan separats com Barcelona i els Masos de Mora hi havia «veus sordes i maquinacions de certa gent [...] que] també han tingut atreviment de declarar-se en públic».¹³

A partir de 1821 es va generalitzar l'aplicació de les reformes econòmiques i socials liberals destinades a acabar amb el règim senyorial i a fomentar el desenvolupament de l'economia. Aquestes mesures van contribuir a consolidar les relacions socials capitalistes, però també a empitjorar les condicions de vida de sectors de la pagesia.¹⁴ Ho van denunciar a les Corts diversos diputats exaltats:

La experiencia nos ha manifestado el mal de que adolecen los decretos de las Cortes sobre el Crédito público; y es bien seguro que este ha sido una de las causas que han influido en el retraso de la opinión pública, y acaso en el descontento para con el sistema, de manera que puede decirse que, si alguna ley produce males difíciles de remediar, es la que versa sobre las fincas aplicadas al Crédito público. En ella no se tuvo presente el estado de los pueblos, con especialidad de la clase labradora. [...] Sabido es que por la clase aristocrática estaba el labrador reducido a la clase de colono; el labrador no ha comprado fincas, estas han pasado a terceras manos; ¿y con esto ha ganado algo? Si no ha perdido, a lo menos ha quedado lo mismo.¹⁵

Aquest mateix any, la divisió dels liberals entre moderats i exaltats començava a provocar forts enfrontaments entre uns i altres. Alhora que esclatava en tota la seva intensitat el conflicte entre el règim constitucional i l'Església catòlica. Dos fets conjunturals, la febre groga i les males collites, van contribuir a augmentar la misèria entre les classes populars urbanes i rurals. Els contrarevolucionaris es van aprofitar de tot plegat per restar credibilitat i suports al nou règim i guanyar-los per a la contrarevolució, de manera que aquesta, present des de l'inici del Trienni, va arrelar entre sectors populars tot connectant amb l'antiliberalisme i formant-se les primeres partides realistes armades. Tal com escrivia M. Lasala: «no quieren estarse

12. Carta de 19 d'abril de 1820, servada a les Archives Historiques Ministère Affaires Extérieures (AHMAE). Correspondance Commerciale Barcelone, t. 24, 120-121.

13. Carta a J. Tudó dels Masos de Mora amb data de 14 d'octubre de 1820, Arxiu Històric de Tarragona (AHT). Fons de la Companyia d'Aragó, Família Cortadellas, Correspondència CA-47, 789. Vegeu R. ARNABAT, «Revolució i contrarevolució», dins F. LUTTIKHUIZEN (coord.), *Un dia de fúria. Barcelona, 10 de març de 1820*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2020, 49-61.

14. R. ARNABAT, *Visca la Pepa! Les reformes econòmiques del Trienni Liberal (1820-1823)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2002.

15. *Gaceta Española*, Sevilla, 5 de maig de 1823, 54-55.

quietos de ningún modo los enemigos del sistema, y con más o menos alucinamiento apuntan y prueban por todas partes.»¹⁶

La contrarevolució comptava amb el suport del cordó fronterer francès; amb els plans contrarevolucionaris dissenyats des de la Cort i cada cop més connectats a la política internacional; i amb la decidida aposta contrarevolucionària de la majoria del clergat que va afavorir la interrelació entre la contrarevolució i l'antiliberalisme mitjançant la seva xarxa organitzativa. Els principals dirigents de la contrarevolució i alguns caps de partides reialistes es van refugiar a França, protegits pel govern de les Tulleries. Des de França van traçar i van organitzar plans contrarevolucionaris, tot i que les divergències els impedièren de poder aconseguir resultats positius. Mentrestant, el govern francès continuava dient que mantenia una postura neutral. En canvi, el govern constitucional espanyol li retreia la seva «passivitat»:

El Gobierno de S. M. calculó con justa previsión los males que habían de originarse de la acogida que hallaban en territorio francés los prófugos españoles que se valían de aquel asilo para conspirar contra su Patria. Se anunció como positiva que Eguía, Núñez Abreu y otros fraguaban en Bayona planes de sedición y de trastorno, mantenían correspondencias criminales, seducían a los habitantes de las provincias fronterizas, excitaban a los militares a la desertión, y habían convertido aquel punto en un foco de conspiración permanente. Con igual designio Quesada y otros compraban armas en Burdeos, procuraban alistar ilusos, promovían en Navarra y otras provincias el germen de la discordia. Mientras en toda la parte occidental de la frontera se trabajaba con tanta tenacidad y escándalo, los agentes de estos planes inicuos hacían en Perpiñán otro alistamiento de facciosos, organizaban una Partida, y se preparaban a promover en Cataluña planes no menos criminales. A la misma sombra del Cordón francés el faccioso Misas y otros malvados (que habían logrado con ese abrigo escapar al justo castigo de las leyes, librándose de la persecución de nuestras tropas y Milicias), se valían del mismo territorio francés para combinar allí sin peligro los proyectos más destructores contra la Nación.¹⁷

L'estiu i la tardor de 1821 es van produir motins reialistes a les ciutats de Manresa, Girona, Cervera i Tortosa. I es van formar partides reialistes al nord-est del país a les ordres de Domènec de Caralt (Maresme i la Selva), Josep Montaner (Berguedà, Solsonès i Bages), Antoni Coll, *mossèn Anton* (Osona i Ripollès), Antoni Costa, *Misses* (Gironès), i Salvador Malavilla (Empordà). També es van formar petites partides al Camp de Tarragona encapçalades, entre d'altres, per Ramon Solà de l'Aleixar, Simó de Poboleda o Vinyes de Cornudella de Montsant. Mentre que a les

16. Carta a Sagnin i Soler de València amb data de 6 de gener de 1821, AHT. Fons de la Companyia d'Aragó, Família Cortadellas, Correspondència CA-50, 12-13.

17. Carta del secretari d'Estat al marquès de Casa Irujo, amb data de 6 de maig de 1822, Archivo Histórico Nacional (AHN), Estado, lligall 3.032-2.

Terres de l'Ebre havien pres embranzida les partides de Roman Chambó i Domènec Forcadell,¹⁸ el diputat català Lluís Septien, resident i alcalde constitucional d'Horta de Sant Joan, explicava així a les Corts l'ocupació reialista del seu poble el desembre de 1821:

Se levantó en el mismo pueblo la facción que en la noche de 17 de diciembre picó la lápida y se ejecutó lo mismo en otros; y enseguida la conmoción de la noche del 18, en que acaso estaba comprometida la mitad del pueblo, y cuyo incendio hubiera corrido por toda la línea del Ebro, sino hubiéramos tenido la fortuna de contenerle en aquella misma noche por el arrojamiento de dos solos patriotas. [...] Eran las ocho de la noche cuando se me avisó que la conmoción estallaba con los gritos sediciosos de «muera la Constitución». Traté de convocar al Ayuntamiento y unos pocos patriotas y vecinos honrados que tenía en lista para casos imprevistos. De los cinco individuos de aquel, solo acudieron un regidor y el procurador Salvador Alcoverro, joven valiente y patriota decidido, [...] quedándonos solos el procurador y yo, con unos siete hombres que se pudieron reunir.¹⁹

El mes de maig de 1822 hi havia partides reialistes més o menys nombroses, d'entre tres-cents i vuit-cents homes, al Baix Ebre i al Montsià encapçalades per J. Rambla i R. Chambó; a la Ribera d'Ebre, la de J. Montagut; al Priorat, la que dirigien J. Miralles i J. Solà; a la Segarra, l'Urgell i la Conca de Barberà, les que comandaven P. Miralles i el *Trapense*; al Camp de Tarragona, el Penedès i l'Anoia hi havia la partida de J. Romagosa i la del *Noi de Piera*; al Solsonès, el Bages i el Berguedà, les partides de B. Tristany, J. Montaner, M. Navarro i *Jep dels Estanys*; a les Terres de Ponent, la de F. Badals *Romanillos*; a la Cerdanya, les de J. Bessières i J. P. Podio Valero; al Ripollès, l'Osona i la Garrotxa, la de *Misses*; a l'Empordà, el Gironès i la Selva, les de *Mossèn Anton*, S. Malavila i B. Plandolit; i al Vallès, les d'A. Saperes i M. Vilella. Durant la primavera de 1822, els reialistes comptaven amb uns sis mil homes més o menys organitzats i armats, repartits per trenta-dues comarques catalanes.

L'èxit d'aquests primers aixecaments va ser possible gràcies al suport ideològic i material del clergat, al suport organitzatiu i material de determinats sectors de la pagesia benestant i d'algunes autoritats locals, i a l'existència d'una xarxa contrarevolucionària amb centre a França, però estesa per tota Catalunya. Aquests tres factors van actuar sobre un terreny propici: poca presència militar i pobresa creixent entre les classes populars catalanes.

A finals de juny, la contrarevolució va tornar a prendre embranzida i va arrelar en bona part del país, en part degut a la poca activitat del govern liberal moderat

18. R. ARNABAT, *Verds i blancs. El Trienni Liberal a Reus i al Baix Camp (18290-1823)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 2002, 145-246; SAUCH, *Guerrillers ...*, 137-163; i VINAIXA, *La postguerra ...*, 82-120.

19. *Diario de Sesiones de las Cortes (DSC)*, 1822, t. II, 1.368, sessió 95, de 15 de març.

vers els reialistes i més dedicat a la persecució dels liberals exaltats, tal com es denunciava des de les pàgines de la *Diana constitucional* de Reus:

El Trapense y Romagosa operan de concierto con Misas, Antón Coll y demás bandidos que atacaron la villa de Olot; el plan general de ataque que han formado de mancomún es apoderarse de Solsona, Seu de Urgel y bajar después por Vich, Manresa, Igualada y llegar hasta el Campo de Tarragona. Romagosa ha destinado algunas partidas hacia los contornos del Campo de Tarragona con el doble objeto de juntar dinero y llamar la atención de las milicias que están en Reus, Vilaseca & c. Sabemos por conductos secretos que lo que les embaraza más su plan de operaciones es el no tener un lugar fijo todavía o un punto céntrico para instalar un gobierno y conducir los heridos que tienen. En lo demás el someten de los facciosos está perfectísimamente organizado en toda la alta montaña, porque el que manda el Jep dels estanys, teniente coronel retirado, se relevan los hombres de 4 a 5 días con el mejor orden satisfaciendo el prest los curas y los alcaldes: a los pueblos se les ha fijado el número de hombres que han de contribuir, cumpliendo esto con la mayor exactitud. Los revoltosos que hoy día tienen circundada la ciudad de Solsona cuentan que suben a 5.000 hombres, y que esta nube de tantos serviles ilusos se va engrosando y haciéndose más espesa diariamente por la mucha gente que se agolpa de todos los pueblos situados en la larga extensión de aquellas montañas. Nuestro gobierno parece que únicamente se preocupa en la persona del Coronel Costa y en las de los que aman tiernamente a este virtuosos y exaltado patriota que tantas pruebas ha dado de una adhesión invariable.²⁰

*La guerra civil i la invasió francesa (estiu de 1822 - tardor de 1823)*²¹

L'estiu de 1822 hi havia uns dotze mil sis-cents homes organitzats en grans partides d'un miler o més d'homes: les de T. Costa Misses a Osona, el Ripollès i la Garrotxa; S. Malavila i M. Vilella, a l'Empordà i el Gironès; A. Saperes *Cargol*, al

20. *Diana constitucional, política y mercantil*, núm. 36, de 23 de juny de 1822, 2-3.

21. La descripció detallada i les fonts documentals dels fets que se sintetitzen en aquest apartat a ARNABAT, *Visca el Rei...*, 172-428. Vegeu, també, J. TORRAS, *Liberalismo y rebeldía campesina*, Barcelona, Ariel, 1976, 32-146. Per aquest tema són imprescindibles els textos dels protagonistes, des del reialista anònim J. M. R., *Memorias para la historia de la última guerra civil de España*, 2 vol., Barcelona, Brusi, 1826; als liberals J. COSTA, *Reflexiones del Coronel Costa para cortar la insurrección de Cataluña*, Barcelona, Joaquín Jordi, 1822; F. ESPOZ Y MINA, *Memorias del general Don Francisco Espoz y Mina*, vol. 1, Madrid, BAE, 1961 [1851]; F. GALLI, *Memorias sobre la guerra de Cataluña en los años 1822 y 1823*, Barcelona, Impremta d'A. Bergnes, 1835 [1828]; M. E. GOROSTIZA, *Cataluña a fines de julio de 1822, o sea rápida ojeada sobre el origen, progresos, proyectos y recursos de la facción liberticida en sus cuatro provincias*, Madrid, Imprenta de Eusebio Álvarez, 1822; L. SÁENZ DE VINIEGRA DE TORRIJOS, *Vida del general D. José María de Torrijos y Uriarte. Escrita y publicada por su viuda*, vol. 1, Madrid, Imprenta de Manuel Vinuesa, 1860.

Vallès i la Selva; J. Romagosa, al Penedès, l'Alt Camp, l'Anoia i la Conca de Barberà; J. Bossoms *Jep dels Estanys*, J. Montaner i M. Navarro, al Bages, el Berguedà i el Solsonès; F. Badals *Romanillos*, al Pla d'Urgell, la Noguera i el Segrià; R. Chambó, D. Forcadell i J. Rambla, al Baix Ebre, la Terra Alta i el Montsià; i J. Montagut i J. Bru, a la Ribera d'Ebre i el Priorat. I partides mitjanes d'entre cinc-cents i set-cents homes: les B. de Plandolit i F. Targarona, a Osona i el Gironès; de B. Tristany *mos-sèn Benet* i J. Marcet *Bonic*, al Solsonès i l'Anoia; d'A. Coll *mos-sèn Anton*, a la Selva, el Maresme i el Vallès; de P. Miralles, a la Segarra i la Noguera; d'A. Marañón el *Trapense*, a la Segarra, el Priorat i l'Urgell; de J. Miralles *Mitjagalta* i R. Solà, al Priorat, el Baix Camp i la Conca de Barberà. Hi caldria afegir els reialistes que formaven part de petites partides, i els que es van mobilitzar mitjançant els some-tents. Segons el constitucional E. Gorostiza:

[...] la fuerza de las tropas enemigas que tenían alguna organización po-día ascender a doce mil hombres, sin contar el somatén de los dos tercios de la montaña que tienen a su devoción, ni el enjambre de forajidos que en pequeñas cuadrillas roban a todos y trabajan para sí.²²

La força i empenta dels reialistes va augmentar considerablement amb l'ocupació de la fortalesa de la Seu d'Urgell i la formació d'una Junta Provisional de Catalunya que va dirigir i va intentar coordinar les partides i les juntes reialistes catalanes. El 14 d'agost es va constituir la Junta de Regència Suprema de España durante la Cau-tividad de Fernando, coneguda com a Regència d'Urgell, i el 15 se'n va fer la procla-mació pública a la Seu d'Urgell.²³ La Regència d'Urgell estava integrada pel general baró d'Eroles (Joaquim Ibáñez Cuevas), l'arquebisbe preconitzat de Tarragona Jau-me Creus Martí i, el seu principal instigador i president, el marquès de Mataflorida Bernardo Mozo de Rosales. Mataflorida va nomenar, també, un petit ministeri amb Antoni Gispert, responsable d'Estat, Ferran d'Ortafà, responsable de Guerra, i Do-mingo Maria Barrafón que es va encarregar de les altres secretaries.

La formació d'una regència i d'un govern alternatiu al liberal de Madrid era la condició que havia posat el govern francès per ajudar la direcció contrarevolucio-nària. A aquestes alçades, i malgrat que es trobessin en la màxima expansió terri-torial, els reialistes eren conscients que necessitaven el suport de França i de les potències absolutistes per acabar amb el règim constitucional espanyol, sobretot després del fracàs del cop del 7 de juliol a Madrid, com mostra aquesta carta del secretari de Mataflorida, Martín de Balmaseda, al ministre francès d'Afers Estran-gers, pocs dies després de constituir-se la Regència:

La Regencia del Reyno de España, establecida a solicitud de los pueblos durante la cautividad de S.M., deseosa de libertar a la Nación y a su Rey del cruel estado en que se encuentran; y por otra parte, juntar conforme a sus

22. GOROSTIZA, *Cataluña...*, 52-54.

23. R. ARNABAT, «La Regència d'Urgell i el reialisme català», *Butlletí de la SCEH* 13, 2002, 61-88.

leyes fundamentales, las cortes por Estamentos como medio más propio a poner término a las calamidades que la afligen, ha creído, por los vínculos de parentesco que les unen a las familias reinantes de las dos naciones, y por conservar la paz y unión tan necesaria al bien general de sus súbditos. Sufo-cando de una vez el germen revolucionario que en ellas existe, impetrar el amparo y protección de S. M. T. C. y su ilustre gobierno.²⁴

La Regència d'Urgell va proporcionar a la contrarevolució, si més no a la catalana, una direcció centralitzada i una certa coherència ideològica, alhora que va donar un fort impuls a l'activitat de les partides armades, tal com assenyalava el general cap del quart govern constitucional Evaristo San Miguel:

A pesar de algunas dudas, disputas y desavenencias, fue reconocida esta regencia por las juntas, corporaciones e individuos, que obraban en sentido absolutista en Navarra, Galicia, Aragón y las demás provincias. Lo fue también por todos los generales y demás individuos de las tropas, que por la misma causa peleaban. La reconocieron del mismo modo todos los obispos expatriados, y cuantos españoles en países extranjeros se habían declarado enemigos contra las instituciones liberales. Así se disipó como el humo, la ilusión de la carta a la francesa. [...] Se organizó con nuevo ardor, en virtud de la instalación de la nueva regencia, la insurrección que infestaba a Cataluña. Salieron a campaña con más celo que nunca, los famosos cabecillas Romagosa, el Trapense, Mosén Antón, Misas y otros varios, que reconocían al barón de Eroles por jefe de las operaciones militares.²⁵

Amb tot, la formació de la Regència va agreujar les tensions entre el marquès de Mataflorida i el general Eguía per veure qui dels dos es feia amb la direcció de la contrarevolució i amb el suport de França.

L'estiu de 1822 els reialistes van consolidar el seu domini sobre una part de Catalunya, l'Aragó i el País Valencià, el centre i el nord de Navarra i zones del País Basc, Galícia i Castella i Lleó, i establien juntes a Catalunya, Navarra, Aragó, Si-güenza i Galícia, a més de la de Baiona que dirigia Eguía. A Catalunya, els reialistes dominaven el nord-oest de Catalunya, entre la frontera francesa i l'eix Ripoll-Balaguer, a més de les Terres de l'Ebre, el Priorat i el Vallès Oriental. La descripció de la situació de Catalunya l'estiu de 1822 que fa l'anònim reialista J. M. R., tot i que amb alguna que altra exageració, és força real:

Desde esta época pudieron formar los realistas la línea desde Balaguer, Cervera, Manresa y Vich, hasta Figueras, y que estaban en tranquila posesión

24. Amb data de 29 d'agost de 1822, Archives du Ministère des Affaires Etrangère, «Correspondance politique. Espagne», vol. 711, 384-385.

25. E. SAN MIGUEL, *Vida de Don Agustín Arguëlles*, Madrid, Imprenta del Colegio de Sordomudos, 1851, t. II, 406-407.

del país que media entre ella y la frontera de Francia, de toda la Segarra, Priorato, corregimiento de Tortosa, y de toda la ribera de esta ciudad del Ebro desde hasta Mequinenza. [...] De modo que reducidos los constitucionales a una rigurosa defensiva, no pensaban más que en impedir a sus contrarios el adelantar la línea. [...] En una palabra, los realistas recorrían libremente toda la provincia, a excepción de algunos pueblos de la marina.²⁶

Tot eren bones notícies per a la contrarevolució europea, tal com afirmava el vescomte de Martignac, per a qui la conquesta de la Seu havia estat cabdal:

C'est en Catalogne qu'existait le véritable foyer de l'insurrection, le centre de la scission armée. Là se trouvait un corps nombreux qui avait pris le nom révééré d'armée de la foi, qui se régularisait, qui combattait en ligne de bataille sous les ordres de Miralles, de Romagosa et du Trapposte, et qui commençait à s'enrichir d'un matériel considérable. Il ne lui fallait pour se rendre formidable qu'un succès marqué qui lui donnât de la confiance et un point d'appui, une place forte qui assurât ses opérations. Ce double avantage, elle l'obtint. La Seu d'Urgel, point important de la frontière, fut attaqué par Romagosa et ses compagnons à la tête de 5.000 homes. [...] La conquête de la Seu d'Urgel fut pour l'Espagne un événement grave et qui devait avoir une sérieuse influence; elle donnait à l'insurrection un centre d'opérations et une consistance nouvelle qui changeait sa situation.²⁷

Durant l'estiu i la tardor de 1822, Catalunya va viure una veritable guerra civil, en què va ser impossible restar al marge i de la qual en va sortir molt mal parada la població no combatent degut a les represàlies, les requises, les contribucions de guerra, els saquejos, etc.²⁸

La situació va canviar dràsticament per als reialistes amb la formació del quart govern constitucional exultat, encapçalat per Evaristo San Miguel. Un govern decidit a combatre frontalment la contrarevolució amb mesures socials, polítiques i militars, la més decisiva de les quals va ser enviar a Catalunya un cos d'exèrcit comandat pel mariscal de camp Francisco Espoz y Mina. Aquest, quan va entrar a Catalunya el 9 de setembre, va adreçar un manifest als catalans en el qual els repriminava el suport que donaven a la insurrecció reialista:

¿Quién pudiera pensar que la antigua Cataluña, liberal, industriosa cual ninguna de las Provincias de España, olvidada de sus principios y de sus

26. J. M. R., *Memorias...*, I, 215-218.

27. V. DE MARTIGNAC [J. B. GAYE], *Essais historique sur la révolution d'Espagne et sur l'intervention de 1823*, París, A. Pinard, 1832, 396-455.

28. R. ARNABAT, «Violència política y guerra civil durante el Trienio Liberal en Cataluña (1820-1823)», *Vasconia* 26, 1998, 49-62; i E. GONZÁLEZ CALLEJA, *Política y violencia en la España contemporánea I. Del Dos de mayo al Primero de Mayo (1808-1903)*, Madrid, Akal, 2020, 94-131.

intereses, quebrantando los juramentos y la decisión con que se pronunció en favor del sistema constitucional al que tantos bienes debió producirle, había de dar margen a que el Gobierno declarase el Estado de Guerra al país que comprende y me mandase ocuparlo militarmente? [...].

El fanatismo y la superstición auxiliados con el oro extranjero; he aquí el origen de los males que sentimos en estos días [...]. Con soldados incautos, a quienes se ha llegado a persuadir [amb] estos dos grandes errores: que combaten por la fe y que calamidades que sólo son emanadas de las circunstancias Políticas deben mirarlas como efecto de causas sobrenaturales.²⁹

Espoz y Mina va assumir el comandament de totes les forces de l'exèrcit que operaven a Catalunya i les va dividir en quatre divisions. Des de Cervera, aquestes quatre divisions van iniciar una contraofensiva que en forma de tela d'aranya van anar estenent-se pel territori i expulsant els reialistes de Catalunya, sense deixar que es reorganitzessin a la rereguarda.

Mentrestant, entre el 20 d'octubre i el 14 de novembre de 1822, es va celebrar el Congrés de Verona, que va reunir representants de Rússia, Prússia, Àustria, França i Anglaterra, per tal de decidir què fer amb el sistema constitucional espanyol. Finalment, van decidir intervenir militarment a Espanya davant la ineficàcia de la contrarevolució interior. França, temerosa que tropes russes o austríaques travessessin el seu territori, va assumir l'encàrrec i va començar a preparar la intervenció armada.³⁰

A partir del mes d'octubre de 1822 i al llarg de l'hivern de 1822-1823, la iniciativa va correspondre a les forces constitucionals que van anar recuperant territori a mesura que anaven derrotant les tropes reialistes fins a posar el setge a la Seu d'Urgell: la Regència d'Urgell va fugir i es va refugiar a França a finals d'octubre, però els reialistes van resistir el setge fins al 3 de febrer de 1823.

Després de sis mesos d'enfrontaments generalitzats, l'exèrcit constitucional i la milícia aconseguien de vèncer les partides reialistes a Catalunya i expulsar-les a l'altra banda de la frontera francoespanyola. Diversos factors hi van contribuir: la divisió de la direcció contrarevolucionària, la poca capacitat militar de las tropes reialistes i dels seus caps, i la pèrdua de suports populars a la contrarevolució.

L'intent d'enderrocar el sistema constitucional amb la sola força de la contrarevolució interior havia fracassat, tal com comunicava el primer ministre francès Joseph de Villèle al delegat francès al Congrés de Verona F. R. Chateaubriand a finals de novembre:

29. «El General en Gefe [sic] del Ejército de Operaciones del Séptimo Distrito Militar. A todos sus habitantes», Lleida, 10 de setembre de 1822, *Diario de Barcelona* 257, de 15 de setembre de 1822, 2.433-2.435.

30. F. R. DE CHATEAUBRIAND, *Congreso de Verona. Guerra de España - Negociaciones - Colonias españolas*, Madrid, Machado Libros, 2011 [1838], 19-136; J. FONTANA, *Aturar el temps. La segona restauració espanyola, 1823-1834*, Barcelona, Crítica, 2005, 13-56; U. SCHMIEDER, *Prusia y el Congreso de Verona*, Madrid, Ediciones del Orto, 1998.

Une autre chose fort grave nous arrive en même temps, c'est la débâcle de la régence d'Urgel et de l'armée de la foi: le baron d'Eroles a été battu par Mina, a l'entrée des gorges du côté de Talana [Talarn]; une partie de son monde l'a abandonné; il s'est rejeté sur la Seu, déposant le long de nos frontières une immense quantité de femmes, enfants, prêtres, moines et fugitifs. Tout a été accueilli par nos troupes, et in en s'en est suivi aucun désordre. D'Eroles a encore été chassé d'Urgel, dont la ville a été incendiée par Mina. Huit ou neuf cents royalistes déterminés se son renfermés dans le fort avec des vivres et des munitions pour trois mois; la reste, avec le baron d'Eroles, est en fuite vers Puycerda, d'où la régence s'est déjà retirée et où aura lieu probablement la dispersions, tant chez nous qu'en Espagne, du reste de l'armée de la foi. L'évêque d'Urgel est a Dax avec tout son clergé; le Trappiste est à Toulouse; c'est une désolation sur toute cette frontière. On va pourvoir a l'entretien de tous ces réfugiés.³¹

Una setmana després insistia: «la position est changée encore par la dispersion complète de l'armée de la foi et l'établissement sur nos frontières de l'armée de Mina».

Els mesos de gener i febrer de 1823, uns sis mil reialistes procedents de Catalunya es van refugiar a França, on van arribar mal vestits i afamats, tal com va deixar escrit a la seva llibreta el soldat reialista Josep Nin *Xaconín*: «ens van donà lo pa; de tanta gana que teníem, quan se'l van donà de seguida se'l vam acabà y los francesos deien "Miserable espanyol", y quasi ploraven».³² Després de voltar per Catalunya Nord, les tropes reialistes s'establiren en diversos campaments provisionals a la Cerdanya i al Rosselló, on van ser vestides, alimentades i armades, i van reorganitzar les seves forces. En un informe del 13 de març de 1823, el prefecte de Perpinyà informava al ministre de l'Interior francès que al seu departament hi havia 4.278 refugiats espanyols. Per la seva banda, el vicecònsol espanyol a Perpinyà assenyalava que a mitjan març de 1823 hi havia 6.543 reialistes refugiats al Departament dels Pirineus Orientals.³³

El mes d'abril de 1823 l'exèrcit francès, conegut amb el nom dels *Cent mil fills de Sant Lluís*, amb la col·laboració d'uns vuit mil reialistes catalans, bascos i navarresos que s'havien refugiat al sud de França, travessava la frontera i entrava a Espanya pel País Basc i Catalunya. Les tropes franceses van trigar set mesos a dominar el país i restaurar l'absolutisme, malgrat les nombroses desercions entre els

31. Cartes amb dates de 28 de novembre i 5 de desembre de 1822. F.-R. CHATEAUBRIAND, «Congrès de Vérone», dins *Ouvres*, vol. XII, París Garnier, s.d, 74 i 80.

32. R. ARNABAT, J. A. VENTURA, M. BOFARULL (ed.), *La llibreta d'en Xaconín*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs, 1993, 76-80 [nova edició: *Xaconín: diari de guerra d'un soldat reialista d'Albinyana (1822-1823)*, Barcelona, PAM, 2020].

33. L'informe del prefecte de Perpinyà als Arxius Departamentals del Pirineus Orientals (ADPO), lligall 1MP-406. La carta del vicecònsol espanyol a Perpinyà a l'AHN, Estado, lligall 6.228.

caps de l'exèrcit constitucional, de manera que és difícil continuar parlant de *pas-seig* per referir-se a l'ocupació francesa per restaurar l'absolutisme.³⁴

*Organització i mobilització del reialisme*³⁵

El reialisme organitzat va passar per diverses etapes: una primera d'agitació contrarevolucionària i minoritària (de la primavera de 1820 a l'hivern de 1821); una segona en què van aparèixer petites partides reialistes i es van produir diversos motins urbans (de la primavera de 1821 a l'hivern de 1822); una tercera caracteritzada per la formació de partides arreu de Catalunya (durant la primavera de 1822); una quarta en què es va formar un veritable exèrcit reialista que va provocar la guerra civil i la divisió geogràfica i política del país, i que va coincidir amb la màxima expansió territorial i humana del reialisme a Catalunya, però també amb la seva derrota posterior i expulsió (de l'estiu de 1822 a l'hivern de 1823); i una cinquena que va coincidir amb l'entrada de les tropes franceses i que va permetre de reunir les petites partides que havien restat a Catalunya amb les que s'havien refugiat a França (de la primavera a la tardor de 1823).

Les partides armades van ser la base de l'organització del reialisme a Catalunya i en podem distingir tres tipus pel que fa al nombre d'enrolats: les grans, d'entre quatre-cents i dos mil homes, dirigides pels caps més destacats del reialisme i que actuaven en un marc provincial; les mitjanes, d'entre cent i tres-cents homes, dirigides per caps locals i que actuaven en el marc comarcal; i les petites, d'entre vint i cinquanta homes, de caire local, molt properes al bandolerisme. I, pel que fa als seus orígens, en trobem dos tipus: les que es van formar a partir de l'enrolament de voluntaris de la zona d'influència del seu cap; i les que es van formar a partir de l'ajut directe de la direcció contrarevolucionària refugiada a França.

Quant a les formes d'enrolament, en podem distingir dues etapes: la primera durant la primavera i l'estiu de 1822 en què predominava l'enrolament voluntari i col·lectiu; i la segona durant la tardor i l'hivern de 1822-1823 en què els enrolaments forçats i individuals van anar adquirint cada cop més importància en una dinàmica de guerra civil i dominis territorials consolidats.

Podem agrupar els components de les partides reialistes més grans en dos grups: el dels que s'hi van enrolar de manera permanent i el dels que hi van participar esporàdicament. En el primer grup hi trobem, bàsicament, aquells que no tenien terra, ni pròpia ni en cessió emfitèutica, bàsicament jornalers, i que formaven el contingent més estable de les partides. En el segon grup hi trobem petits

34. R. ARNABAT, «Ocupación francesa y resistencia constitucional: Cataluña 1823», dins G. BUTRÓN i A. RAMOS (ed.), *Intervención exterior y crisis del Antiguo Régimen en España*, Cadis, Universidad de Cádiz, 2000, 239-254; G. BUTRÓN, *La ocupación francesa de España (1823-1828)*, Cadis, Universidad de Cádiz, 1996; E. LA PARRA, *Los Cien Mil Hijos de San Luis. El ocaso del primer impulso liberal en España*, Madrid, 2007; P. J. RAMÍREZ, *La desventura de la Libertad*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2014.

35. He desenvolupat àmpliament les qüestions plantejades en aquest apartat a R. ARNABAT, *Visca el Rei i la Religió!...*, 429-443.

pagesos propietaris o emfiteutes que acostumaven a participar en les partides quan actuaven en territoris propers a les seves llars. D'aquí que les partides tinguessin una composició socialment més diversa (jornalers, rabassers, parcers, petits propietaris) quan actuaven en els territoris propers a la residència dels enrolats (primavera de 1822); i una composició més homogènia (jornalers i pagesos pobres) quan s'allunyen d'aquesta (estiu i tardor de 1822).

Però, si les partides armades eren la base de l'organització reialista, no podem oblidar el paper que van jugar els sometents reialistes que actuaven en l'àmbit local i comarcal i sempre en col·laboració amb alguna partida reialista. El sometent, controlat per les classes dominants locals i en el qual van jugar un paper molt important les dones, va afavorir la mobilització vertical i popular en oferir una plataforma d'actuació comunitària i solidària.

Els reialistes van mobilitzar a Catalunya uns quinze mil homes, bàsicament al voltant de catorze grans partides, encara que mai van coincidir en el temps. Una xifra lleugerament superior a la dels enrolats a la Milícia Nacional Voluntària.³⁶ Si hi suméssim els suports actius, es podria arribar a la xifra de vint mil, i això va significar un 2% de la població catalana i entre un 8% i un 10% de la població masculina d'entre quinze i quaranta anys. Aquestes dades no permeten parlar d'un aixecament massiu arreu de Catalunya, tot i que sí que podem parlar d'un aixecament generalitzat geogràficament, ja que va abastar gairebé tot el territori català.

Dirigents i enrolats

Tal com ja hem assenyalat, el principal dirigent de la contrarevolució era el mateix rei Ferran VII. Des del Palau Reial dirigia la trama contrarevolucionària jugant diverses cartes alhora (entorpint el procés constitucional, preparant cops de mà, contactant amb els monarques absolutistes europeus i donant suport material i humà a l'agitació reialista i a les partides armades).³⁷ Tot plegat amb la col·laboració dels absolutistes refugiats a França encapçalats per F. Eguía i el marquès de Mataflorida.

A Catalunya, la Regència d'Urgell va complir aquest paper dirigent durant l'estiu i la tardor de 1822, amb la col·laboració de la Junta Provisional de Catalunya i de les juntes corregimentals reialistes que es va establir en el territori català. De fet, el que explica que aparegués una contrarevolució armada i mínimament organitzada va ser la xarxa contrarevolucionària formada per alguns nobles, membres de la jerarquia eclesiàstica i altres membres del clergat, sectors de la pagesia benestant i caps de partida. Aquesta xarxa era la que reclutava, armava i pagava les partides, i canalitzava necessitats i sentiments. L'existència d'aquesta xarxa va ser clau perquè el malestar de sectors de les classes populars vers la praxis liberal es traduís en acció política i armada contrarevolucionària.

36. R. ARNABAT, «La Milícia Nacional en Cataluña durante el Trienio Liberal (1820-1823)» [en premsa].

37. E. LA PARRA, *Fernando VII. Un rey deseado y detestado*, Barcelona, Tusquets, 2018, 375-474.

Els membres de les juntes encarregades de controlar i administrar els territoris ocupats pels reialistes eren, bàsicament, eclesiàstics, pagesos benestants, advocats i militars. Aquests quatre col·lectius ocupaven el 78% dels càrrecs de les juntes reialistes i tan sols representaven el 15% de la població socioprofessional de Catalunya.³⁸

Els caps de partida van ser el nexa d'unió entre els dirigents contrarevolucionaris i les bases socials del realisme. Dos de cada tres caps de partides reialistes eren eclesiàstics, militars, propietaris i pagesos, tot i que també n'hi havia que eren menestrals, jornalers, mossos d'esquadra, bandolers, carreters, empleats, estudiants i nobles. Si comparem aquestes dades amb la composició socioprofessional de Catalunya, ens trobem amb què els eclesiàstics, els militars i els mossos d'esquadra que sumaven un 41% dels caps de partida, tan sols representaven el 4% de la població adulta masculina catalana. En canvi, era més equilibrat el pes dels propietaris i pagesos: una quarta part dels caps reialistes i una quarta part de la població masculina adulta. Els sectors populars (menestrals, petits pagesos i jornalers) que eren un de cada cinc caps reialistes, eren molt lluny del 57% que representaven a la societat catalana.³⁹ Aquestes dades són semblants a les que proporciona P. Rújula per al realisme aragonès, però divergents de les que proporciona R. del Río Aldaz per a Navarra (on destaca el fet que un 50% fossin membres del clergat), X. R. Barreiro per a Galícia (on s'assenyala la presència important dels nobles: 40,5%) o F. Flores del Manzano per a Extremadura (on predominen els militars i exmilitars).⁴⁰

Les comarques que van aportar més caps de partida van ser: el Berguedà, l'Anoia, el Solsonès, la Selva i el Montsià. Seguides de l'Alt Camp, el Bages, el Baix Empordà, el Baix Ebre, el Baix Penedès, el Gironès, el Maresme, la Ribera d'Ebre i el Vallès Oriental. De fet, hem documentat caps de partida nascuts a dues de cada tres comarques catalanes.

El clergat va tenir una paper molt destacat en la direcció contrarevolucionària: des de l'arquebisbe preconitzat de Tarragona Jaume Creus en la Regència, passant pel bisbe d'Urgell en la Junta de Catalunya o Mossèn Anton, cap de partida, i fins a arribar al rector de poble que es va incorporar a les juntes corregimentals. El clergat disposava d'una organització jeràrquica i d'ascendència sobre sectors de la població rural (menys de la que normalment se li suposa i basada més en la seva funcionalitat i utilitat social que no pas en raons ideològiques). A més, el clergat configurava un col·lectiu unit per interessos materials i culturals que eren atacats pel règim constitucional. És per això que, més que la seva participació directa en les juntes i

38. Les dades detallades a ARNABAT, *Visca el Rei...*, 443-446; J. TORRAS, *Los alzamientos realistas en Cataluña*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1971, 318-320; i N. SAUCH, *Els aixecaments reialistes a les Terres de l'Ebre i el Maestrat durant el Trienni Liberal (1820-1823)*, Memòria de Llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1998, 76-78.

39. ARNABAT, *Visca el Rei...*, 446-453; TORRAS, *Liberalismo...*, 123-129; SAUCH, *Guerrillers...*, 196-200.

40. RÚJULA, *Constitución...*, 212-258; R. DEL RÍO ALDAZ, «Rebel·lió reialista i revoltes camperoles a la Navarra del Trienni Liberal», dins FRADERA, MILLÁN, GARRABOU (ed.), *Carlisme...*, 198-2011; X. R. BARREIRO, *Liberales...*, 79-96; FLORES DEL MANZANO, *La contrarrevolució...*, 39-41 i 162-274.

les partides reialistes, hem de considerar la seva funció propagandística, de crítica al sistema constitucional i vehiculadora i organitzadora del descontentament social cap al reialisme.⁴¹

La noblesa, en canvi, va tenir una representació mínima en les juntes reialistes i en la direcció de partides armades catalanes, encara que proporcional a la seva presència en la societat de l'època, al voltant del 5%. La contribució més important de la noblesa a la contrarevolució a Catalunya va ser l'aportació econòmica, tal com podem comprovar en els casos del marquès d'Alfarràs, el baró de Canyelles o el baró d'Ortafà. Més important va ser el paper de la noblesa en la direcció de les contrarevolucions gallega i extremenya.⁴²

La preeminència política i econòmica que les classes benestants locals havien aconseguit a Catalunya a començaments del segle XIX és un factor clau a l'hora d'analitzar la mobilització de les classes populars. Però, difícilment podrien mobilitzar-les pels seus interessos, si aquests no coincidien, encara que fos parcialment, amb els dels altres col·lectius socials de la mateixa comunitat. En qualsevol cas, allò que ningú discuteix és que la pagesia benestant va jugar un paper important en la contrarevolució a Catalunya, ja fos encapçalant partides armades, com van fer Miralles, Malavila i Montagut o utilitzant les seves xarxes clientelars i familiars per organitzar-les, finançar-les i protegir-les.⁴³ De fet, les elits locals, diferents a cada zona de la monarquia espanyola, van tenir un gran protagonisme en la contrarevolució i en la revolució.⁴⁴

Pel que fa a la composició social de les bases del reialisme, la immensa majoria dels enrolats a les partides, tres de cada quatre, no tenien cap propietat, és a dir, eren simples jornalers, un 7% tenien una casa, un 7% treballaven terres d'altres i, tan sols, un 12% tenien alguna peça de terra en propietat, generalment petita. Nou de cada deu reialistes pertanyien a les classes més pobres de la societat i es guanyaven la vida treballant per a altres, ja fos a jornal, a rabassa o a parceria. Si comparem aquestes dades amb la composició socioeconòmica de Catalunya al primer

41. Per a Catalunya, vegeu, G. FELIU, *La clerecia catalana durant el Trienni liberal*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1972, 151-195; A. SÁNCHEZ CARCELÉN, *Absolutisme i liberalisme: l'Església de Lleida durant el regnat de Ferran VII*, Pobla de Claramunt, Ajuntament, 2012, 109-211; ARNABAT, *Visca el Rei...*, 73-83; SAUCH, *Els aixecaments...*, 69-76; i J. MARTÍNEZ DE FRESNO, *Revolució i contrarevolució a l'Anoia, 1820-1833*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1995, 77-88. Per a altres zones de la monarquia vegeu P. MONTOYA, *La intervención del clero vasco en las contiendas Civiles (1820-1823)*, Sant Sebastià, Txertoa, 1971; BARREIRO, *Liberales...*, 79-91; i FLORES DEL MANZANO, *La contrarevolución...*, 30-39.

42. BARREIRO, *Liberales...*, 85; F. FLORES DEL MANZANO, *La contrarrevolución...*, 39-41.

43. I. TERRADES, *El cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Barcelona, PAM, 1987, 313-319; i SAUCH, *Els aixecaments...*, 190-200 i 480-481.

44. M. ARDIT, *Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840)*, Barcelona, Ariel, 1977, 272-298; BARREIROS, *Liberales...*, 76-87; V. FERNÁNDEZ BENÍTEZ, «Oligarquías rurales y revolución liberal en Cantabria (1820-1840)», *Aportes*, 6 (1987), 29-37; i J. MILLÁN, «La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: ¿insurrecció popular o moviment subaltern?», dins FRADERA, GARRABOU, MILLÁN (ed.), *Carlisme...*, 41-48.

terç del segle XIX, podem apreciar que a la base social del reialisme estaven sobrerrepresentats els jornalers, que representaven el 75% del total d'enrolats, mentre que tan sols eren el 42% dels catalans. En canvi, els petits pagesos tenien una representació semblant en les files reialistes i en la societat catalana (13%) i els artesans, menestrals i teixidors tenien una representació inferior en les files reialistes que en la societat catalana. En les files reialistes, doncs, destaca, com assenyalava N. Sauch per a les Terres de l'Ebre, «una proporció superior d'aquells sectors més fràgils i inestables del món agrícola i artesanal».⁴⁵

La cultura política del reialisme

El discurs contrarevolucionari no era una crida senzilla a restaurar el passat tal com era, sinó un intent de reconfiguració d'aquest passat, que mantingués el poder de les classes dominants i integrés el «poble», sense renunciar a la utilització dels mitjans i sistemes revolucionaris de difusió cultural.⁴⁶ A la tercera dècada del segle XIX, el «poble» ja no era un element passiu i prescindible, sinó un element actiu i imprescindible, un actor protagonista de la vida política. Per això, tant o més important que el discurs teòric contrarevolucionari, ho era la seva formulació divulgadora perquè arribés al «poble», d'aquí que calgui prestar atenció a la propaganda reialista.⁴⁷

El reialisme va incorporar la cultura política contrarevolucionària europea sorgida el darrer terç del segle XVIII per fer front a la Il·lustració i al liberalisme, en particular, i a la revolució, en general. Això sí, adaptant-la al context i a la realitat catalana i espanyola, especialment, durant la Guerra del Francès.⁴⁸

Els dos elements bàsics de la propaganda reialista durant el Trienni van ser la refutació de la cultura política liberal i la crítica de la seva praxi i l'exaltació dels elements unificadors del reialisme: el rei i la religió. Tot plegat difós mitjançant la simplicitat d'exposició, l'associació entre discurs teòric i realitat pròpera, la reiteració de les idees que interessa refermar, la presumpció de complicitat del receptor

45. SAUCH, *Els aixecaments...*, 76-78. El detall de les dades d'aquest paràgraf i dels anteriors a ARNABAT, *Visca el Rei...*, 453-473; TORRAS, *Liberalismo...*, 119-129; i SAUCH, *Guerrillers...*, 183-189 i 446-451.

46. C. ROBIN, *La mente reaccionaria. El conservadurismo desde Edmund Burke hasta Donald Trump*, Madrid, Capitán Swing, 2019, 63-83; i E. GARCÍA MONERRIS i J. ESCRIG, «¿Reacción frente a Modernidad?», dins J. A. ACHON i J. M. IMÍZCOZ (ed.), *Discursos y contradiscursos en el proceso de la Modernidad (siglos XIX y XX)*, Madrid, Sílex, 2019, 409-445.

47. R. ARNABAT, «Propaganda antiliberal i lluita ideològica durant el Trienni Liberal a Catalunya (1820-1823)», *Recerques* 34, 1996, 7-28; i M. CANHER i J. TRES, *Literatura popular de la revolució i la contrarevolució (1789-1849). IV. El Trienni Constitucional (1820-1823)*, Barcelona, Curial, 2011. Vegeu per al País Basc, A. ARTOLA i J. ESTEBAN, «De la contrailustració a la contrarrevolució. El discurso reaccionario en Vizcaya: carácter, productores, agentes y difusores», dins ACHON i IMÍZCOZ (ed.), *Discursos...*, 513-545.

48. J. HERRERO, *Los orígenes del pensamiento reaccionario español*, Madrid, 1988 [Saragossa, PUZ, 2020]; i E. GARCÍA MONERRIS i J. ESCRIG (coord.), «Contra el delirio de la razón». Espacios de la contrarrevolución en los inicios del siglo XIX en España», *Hispania* 256, 2017, 315-525.

del missatge, i la utilització preferent del català com a llengua d'aquesta propaganda popular (en canvi, les proclames i els bans dels dirigents del reialisme eren, amb l'excepció del ban del baró d'Eroles, en castellà).⁴⁹

Per als reialistes, la Constitució de Cadis era la concreció de les idees revolucionàries, d'aquí que es convertís en l'objectiu preferent dels seus atacs, acusada de ser la causa de tots els mals: «La Constitució ja és al diable; i lo mateix és estat fer la tombarella que lo cel mos ha donat pluja; la terra promet molts fruits».⁵⁰ Malgrat que la Constitució de Cadis deia textualment que «la Religión de la Nación española es y será perpetuamente la católica, apostólica, romana, única verdadera», els reialistes difonien a tort i a dret la suposada incompatibilitat entre la religió catòlica i la Constitució «que és de nostra Fe enemiga».⁵¹ Les representacions de la Constitució (plaques, places, monuments...) també es van convertir en objecte de l'atac dels reialistes, així, quan aquests entraven als pobles, el primer que feien era enderrocar o afusellar la placa de la Constitució. El que més es critica, però, és la dissoiació que, segons els reialistes, hi ha entre el que està escrit a la Constitució i la seva aplicació quotidiana, com podem veure en aquesta arenga del cap reialista penedesenc J. Romagosa als seus homes:

Desde que quería mandar la constitución no [ha] habido más que un roboratorio manifiesto, y sin seguir un artículo de la expresada constitución, lo que [ha] seguido [és] ir contra Dios y contra los vasallos y limpiar los bolsillos de todos ellos.⁵²

Tot plegat es concretava en les crítiques de la propaganda reialista a la praxis liberal: la desamortització, les contribucions, les quintes, i als qui els donaven suport: la Milícia Nacional, els professionals liberals, els comerciants, els fabricants. En canvi, els pagesos i el món rural en general eren lloats:

Lo vostre exemple admiren
ciutats, Viles grans y xiques
que ningú se á fet Voluntari
del règim de malícies.
[...]

49. P. ANGUERA, *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries, 1997, 51-65; R. ARNABAT, «Liberals i reialistes en la literatura de canya i cordill durant el trienni liberal (1820-1823)», dins J. M. SOLÉ SABATÉ (dir.), *Literatura, Cultura, Carlisme*, Barcelona, Columna, 1995, 51-87.

50. [T. BOU], *Segona conversa entre Albert y Pasqual, anti-liberal o anti-diabòlica, y, per lo mateix, delatable a la fracmasònica inquisició del liberalisme...*, Tolosa, Agustí Manavit, 1822, 3.

51. [T. BOU], *Conversa entre Albert y Pascual, molt crítica, molt gustosa, molt interesant y molt instructiva per desvanéixer preocupacions y per ilustrarse*, Barcelona, Josep Rubio, 1823 [Vic, 1821], 3.

52. Proclama oral feta als seus soldats el 7 de maig de 1822 a Santes Creus i publicada al suplement del *Diario de Barcelona*, 144, de 26 de maig de 1822.

Confio molt amb vosaltres
 quan serà la ocasió
 que amb la vostra companyia
 los farem un fart de bastó.⁵³

La propaganda reialista més popular va intentar difondre la vaga impressió que es produïa una lluita social, en la qual els reialistes representarien els pobres i els constitucionals els rics: «Lo baró y el Romagosa/ nos hagueren donat perdó,/ la intenció que portaven/ de matar los rics y los pobres no» o «La vara del senyor batlle/ no la fa anar igualment/ s'ha girat contra dels pobres/ això no ho mana la llei.»⁵⁴ Els dirigents del reialisme es van cuidar molt de no proclamar obertament un retorn al règim senyorial, i van utilitzar la genèrica defensa del «tron i l'altar», del «rei i la religió» com a consigna unificadora (i encobridora) de la diversitat del reialisme. No és estrany, doncs, que els constitucionals se sorprenguessin amb els crits dels reialistes: «ninguno dice, Vivan los señoríos, Vivan los Diezmos, etc., sino que todos gritan Viva Déu, viva la fe de Déu.»⁵⁵

La propaganda reialista es va esforçar per combatre la idea de la igualtat, ja que aquesta tenia un fort arrelament entre les classes populars urbanes i rurals. Així, en els diàlegs i converses reialistes, a la pregunta: «Per què, digues-me, lo un ha de manar y l'altre de obeir? Per què lo un ha de ser ric y l'altre pobre? Per què aquell ha de menjar pollastres y aquest s'ha de morir de fam?», es responia amb l'afirmació que la igualtat és impossible perquè els homes són diferents per naturalesa: «Ay ay! Jo tinc bon cap, i tu no. Què no som iguals? Pues per què no tenim tots dos bona memòria i bon talent? Encara no et desenganyes de que tot axó d'igualtat és una valenta gatada.»⁵⁶ La sobirania nacional és un altre dels conceptes liberals atacats per la propaganda reialista, tot afirmant que el poble és incapaç de governar-se per ell mateix:

Ningú desitja tant lo bé del poble com ell mateix; però tampoc ningú se fa tant de mal a si mateix com lo mateix poble [...] i regularment succeeix que quant lo poble pensa senyar-se, aleshores se treu los ulls. Lo poble és com un ciego que camina tot sol al precipici; i per això tot home sensat demana estar lligat a la veu i govern de un altre per no precipitar-se a si mateix.⁵⁷

La defensa del rei i la religió, del tron i l'altar, fonaments de l'organització social, esdevenen els elements unificadors del reialisme i de la cultura política contrare-

53. Pasquí manuscrit penjat a Vilafranca del Penedès el 29 d'octubre de 1821 i servat a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès (ACAP). Arxiu Judicial (AJ). Processos segle XIX, caixa XVI.

54. «Cansó nova de los malacianos treta del dia 23 de Agost de 1823», reproduïda dins ARNABAT, VENTURA, BOFARULL (ed.), *La llibreta...*, 91-92; i pasquí manuscrit penjat a Vilafranca del Penedès el 12 de maig de 1821 i servat a l'ACAP. AJ. Processos segle XIX, caixa XVII.

55. *El Indicador Catalán*, de 20 de maig de 1822, 506.

56. [BOU], *Segona conversa entre Albert...*, 11 i 23.

57. *Conversa que tingueren lo Bonosí y lo Xacó sobre los assumptos de España*, Manresa, Abadal, 1823, 15.

volucionària. La propaganda reialista va refermar la creença que un món sense rei i sense religió, era un món caòtic, eixebrat, arbitrari i injust, on els conflictes entre els poderosos tan sols perjudicaven els pobres. Un rei absolut, però paternal:

A nostre soberano
defensar-lo devem
perquè si el cap nos falta
tots junts nos hi perdrem.
Desgraciada España
si haguessin mor al Rei
seriem tots anàrquics
que es la més mala llei.⁵⁸

La defensa de la religió catòlica es fonamentarà més en el seu lligam amb la comunitat, la parròquia, que inclòia diferents activitats socials, com per exemple els pòsits o les almoines, que no pas en la teologia:

I els malats que auxiliaven?
I els pobres que alimentaven?
Qui fomentava els oficis?
A qui no feien servicis?
I per fi, a qui danyaven?⁵⁹

Un altre element en la propaganda reialista és la defensa de la tradició: «les coses sempre s'han fet així» i «els desgavells que vivim són provocats pels canvis que ha provocat la Constitució i que han posat fi a la tranquil·litat i el benestar econòmic i social de l'antic règim i de la monarquia absoluta». I que, en el cas català, es referenciava en el desenvolupament econòmic i social del darrer terç del segle XVIII. Una contraposició entre un món natural feliç –el passat–, i un món malalt i caòtic –el present– fonamentat en les noves idees i on els antics protectors –l'Església i el rei– són castigats i deixen en la indefensió les classes populars. Una visió compartida per les elits contrarevolucionàries i sectors de les classes populars, sobretot rurals, que alhora, com assenyala J. Ph. Luis, compartien un mateix horitzó:

[...] una sociedad tradicional que, a pesar de ser jerarquizada y desigual, era también sinónimo de armonía social, regulada por una gestión doméstica

58. «Nova cansó posant a la memòria les obligacions de nostre estat y condició recordant los troplets que a sufer la España y tot bon Realista per los seguidors de la constitució, y destructor de la Religió», reproduïda a ARNABAT, VENTURA, BOFARULL (ed.), *La llibreta...*, 103-104. També al País Basc, la religió i el rei van ser els pals de paller de la cultura política reialista, tal com podem comprovar al brodat d'una bandera reialista que deia: «Viva el rey absoluto, viva la religión, muera la Constitución», citat per J. FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, *La génesis del fuerismo. Prensa e ideas políticas en la crisis del Antiguo Régimen (País Vasco, 1750-1840)*, Madrid, Siglo XXI, 1998, 326-345.

59. [BOU], *Segona conversa entre Albert...*, 15.

de las relaciones sociales, a partir de los vínculos familiares y personales, con intercambios regulados.⁶⁰

Finalment, la propaganda reialista, com també la liberal, va intentar aprofitar el sentiment territorial i comunitari de pertànyer a una comunitat diferenciada de bona part dels catalans, el «espíritu de provincialismo» de què parlava la premsa constitucional.⁶¹ Sentiment que el liberal E. San Miguel, que va combatre els reialistes a Catalunya, explicava d'aquesta manera:

La Cataluña, país quebrado, abriga en su seno un pueblo esforzado y belicoso, en cuyo carácter entra por una de las bases principales un espíritu de independencia que le hace mirar con desvío todo lo que es extraño a su provincia. Gobernar este pueblo ha sido muy dificultoso en todas épocas, y desde su incorporación en la corona de Castilla dio siempre muestras de la impaciencia con que sufría las leyes de los que le gobernaban de tan lejos.⁶²

I que la propaganda reialista plantejava així:

Si la España està perduda
tot [ha] estat per interès,
los lleons de la Castilla
no han tingut lo promès.
Los lleons de las Castillas
Catalunya han guanyat
dient que traurien los de[]mes
posarien llibertat.⁶³

60. J. PH. LUIS, «La construcción inacabada de una cultura política realista», dins M. A. CABRERA i J. PRO (coord.), *La creación de las culturas políticas modernas, 1808-1833*, Madrid-Saragossa, M. Pons-PUZ, 2014, 319-345 [325 per la cita]. Vegeu, també, J. MILLÁN, «A salvo del desorden conservador: carlismo y oligarquías no carlistas en la España de la revolución liberal», dins *El carlismo en su tiempo: geografías de la contrarrevolución*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2008, 65-97 [78-79 per a aquesta qüestió].

61. *Periódico Universal de Ciencias, Literatura y Artes* 21, de 26 de maig de 1821, 339; i *El Indicador catalán* 228, de 16 d'agost de 1823, 4. Vegeu R. ARNABAT, «Provincia, pàtria, nació i estat a l'inici de la revolució liberal (1820-1823)», dins S. SERRA i E. RIPOLL (Coord.), *Identitats nacionals i nacionalismes a l'estat espanyol a l'època contemporània*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 31-48. Vegeu el debat sobre aquesta qüestió entre P. ANGUERA (*Els precedents del catalanisme. Catalanitat i anticentralisme: 1808-1868*, Barcelona, Empúries, 2000, 88-111) i J. L. MARFANY (*Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Edicions 62, 2016, 176-194, 260-294 i 417-463).

62. E. SAN MIGUEL, *De la guerra civil en España*, Madrid, Imprenta Burgos, 1836, 49-51.

63. «Cansó nova de los Malasianos ...», reproduïda dins ARNABAT, VENTURA, BOFARULL, *La llibreta...*, 89.

La necessitat d'integrar l'antiliberalisme dins la contrarevolució feia que el reialisme defugís alternatives concretes i se centrés en les més genèriques de tornar a posar al seu lloc al rei i la religió, o de defensar una suposada «llei» que garantiria el bon funcionament de la societat: «arreglà las cosas y posà la ley com antes!», «defensar la ley de Déu!», «acabar amb el mal govern!», «visca el Rei tot sol!» o «visca el Rei i la Religió i mori la Constitució!» L'heterogeneïtat del reialisme, tant pel que fa a la seva composició social, com a les seves motivacions, van obligar la propaganda reialista a mantenir-se en una ambigüïtat manifesta: «Lo Govern Realista/ y tots los soldados,/ posaran á España/ pau y unió,/ nostra Rey a son Tron,/ y la Religió»;⁶⁴ o «Viva la fe y la Ley Santa/ Rey, Patria y Religión/ Y digamos todos a una/ muera la Constitución».⁶⁵ En resum, com exposava Bonosí a en Xacó: «Un Déu, un Rei i una sola bossa, i deixat de Corts ni governs representatius».⁶⁶

*Pensar històricament el reialisme*⁶⁷

El reialisme va ser un moviment complex i heterogeni del primer terç del segle XIX al voltant d'una cultura política d'al·luvió que es va consolidar durant el Trienni Liberal i que va incorporar la tradició contrarevolucionària de les elits i la pràctica antiliberal de sectors de les classes populars, tant catalanes i espanyoles, com europees.

Per comprendre l'heterogeneïtat social i la diversitat emocional del realisme, ens és útil diferenciar entre els elements contrarevolucionaris (els dirigents i capitosts amb un projecte reaccionari definit) i els elements antirevolucionaris (sectors de les classes populars que es resisteixen al canvi i a la forma com es fa aquest canvi), units per l'oposició a la implantació del liberalisme. Aquesta diferenciació ens ajuda a analitzar el reialisme i ens permet de descobrir que, sota un mateix recer cultural, coincideixen conjunturalment diferents oposicions a la implantació del sistema liberal al nostre país. La realitat del reialisme, igual que la del liberalisme, és molt més complexa, però, la distinció que plantegem ens és útil analíticament i ens ajuda a comprendre'l.

El reialisme a Catalunya va aconseguir mobilitzar una part considerable del país, però no va ser (com tampoc ho va ser el liberalisme) un moviment massiu. El reialisme presentava una forta diferenciació social entre la seva base, integrada

64. «Novas y curiosas coblas dictadas en lo prasen añ, en honor y alabansa de las tropas realistes ab los demes que veurà lo curiós lector», reproduïdes dins ARNABAT, VENTURA, BOFARULL, *La llibreta ...*, 115.

65. Pasquí penjat a Vilafranca del Penedès el 7 d'octubre de 1821 i servat a l'ACAP. AJ. Processos segle XIX, caixa XVII).

66. *Conversa que tingueren lo Bonosí ...*, 14.

67. Manllevem el concepte *pensar històricament* de P. VILAR, «Pensar històricament» [1987], dins *Reflexions d'un historiador*, València, PUV, 1992, 121-145. Vegeu R. ARNABAT, «¿Campesinos contra la Constitución?: el realismo catalán, un ejemplo y un análisis global», *Història Social* 16, 1993, 33-49; i «Realismo: contrarrevolución y antirrevolución», dins P. RÚJULA (ed.), *El Trienio Liberal (1820-1823): balance y perspectiva*, Saragossa, Institución Fernando el Católico [en premsa].

fonamentalment per jornalers, pagesos pobres i teixidors i menestrals empobrits, i els seus dirigents, que pertanyien majoritàriament a les velles classes dominants: nobles, clergues, militars i, també, pagesos benestants. Un reialisme amb especial incidència a les comarques catalanes amb un desenvolupament econòmic i social intermedi i en les quals l'incipient creixement s'havia vist estroncat sobtadament per la crisi econòmica. Comarques empobrides on s'enfrontaven el «vell» i el «nou» i on es mantenien estructures socials i culturals transversals que canalitzaven respostes comunitàries als canvis que es produïen, tant en l'economia i la societat, com en la política i la cultura.

Pensar històricament el reialisme comporta analitzar-lo en el seu marc polític, econòmic, social i cultural: la societat catalana del primer terç del XIX, immersa en una dinàmica de canvi polític, econòmic, social i cultural, dins del llarg procés de revolució liberal i d'implantació de les relacions socials capitalistes i, alhora, en una conjuntura marcada per una crisi econòmica i social. Un context històric de canvi i transició, «quan el vell món desapareixia i el nou tardava en aparèixer», parafrasejant Antonio Gramsci; «quan tot estava per fer i tot era possible», parafrasejant Miquel Martí i Pol. Un món del qual el reialisme n'és, alhora, resultat i protagonista.

L'anàlisi del reialisme en la dialèctica revolució-contrarevolució durant el Trienni Liberal permet aproximar-nos al procés de la seva gestació i explicar per què determinats sectors de les classes populars, fonamentalment al món rural, es van aproximar progressivament al reialisme, per què passaven de la indiferència o les expectatives inicials vers el liberalisme (1820) a l'oposició oberta al sistema constitucional (1822), malgrat que l'agitació contrarevolucionària va ser present des dels inicis del Trienni. Aquest canvi d'actitud va ser provocat per qüestions conjunturals, com les sequeres, la febre groga o la crisi econòmica i per la política econòmica i fiscal liberal. L'adscripció al reialisme de sectors de les classes populars es va iniciar quan «van sentir» i van comprovar que la praxi liberal perjudicava els seus interessos materials i morals immediats (com bé recordava i exagerava la propaganda reialista), i quan la crisi econòmica i social va ser tan greu que l'enrolament es va convertir en una alternativa de subsistència. Per aquest motiu, en la propaganda reialista orientada a les classes populars, les crítiques al liberalisme es dirigien a les conseqüències pràctiques de llur implementació, més que a la seva doctrina teòrica (objecte d'atac per part dels ideòlegs de la contrarevolució) que, en molts casos, ni es criticava.

L'anàlisi del reialisme ha de tenir en compte les cosmovisions o marcs culturals a través dels quals els que hi participaven interpretaven i comprenien el món en què vivien i van formular les seves esperances i il·lusions. Ja que va ser tant important per a l'acció política la materialitat de l'erosió de les condicions de vida materials i culturals de determinats sectors del món rural provocada per la praxi liberal, com la seva interpretació a partir d'una cosmovisió determinada o cultura política, que allunyava encara més mentalment els responsables dels canvis esmentats dels que en patien els efectes negatius.

Van ser diversos els factors precipitants de l'enrolament reialista, més enllà dels estrictament socioeconòmics i culturals. D'entre ells podem destacar les dinàmi-

ques de les comunitats locals i les seves rivalitats tradicionals-històriques tant internes com externes. Unes comunitats locals encara capaces de generar solidaritats verticals i on les classes benestants locals i el clergat tenien molt a dir, ja que controlaven les xarxes familiars i parroquials. La parròquia continuava tenint un paper important a les zones rurals on controlava diversos aspectes de la vida quotidiana, independentment de la influència que el clergat i la religió tinguessin sobre la comunitat. Tal com hem vist, l'acció del clergat i de determinats sectors de la pagesia benestant va possibilitar que una part del descontentament popular, sobretot al món rural, es canalitzés cap a l'enfrontament armat contra el règim constitucional.

També hem de considerar els factors individuals que expliquen, en part, l'heterogeneïtat del reialisme: fugida de les lleves, repressions sobre els familiars dels reialistes enrolats i odi que aquestes generaven, encobriment d'activitats delictives, alistament a sou de gent sense feina o reclutament forçós. La pròpia dinàmica de la guerra civil faria que la divisió en dos bàndols polítics i militars, revolució i contrarevolució, es convertís en la contradicció principal i s'hi incardinessin tots els altres enfrontaments i conflictes socials, econòmics, polítics o culturals.

Utilitzant la metodologia d'anàlisi dels moviments socials, podríem dir que el reialisme va trobar la seva «oportunitat política» la primavera de 1822, quan van confluïr l'agitació contrarevolucionària des de l'exili i de l'interior i que van actuar com a «desencadenant», amb la crítica conjuntura socioeconòmica i les primeres repercussions de la posada en pràctica de la política econòmica liberal. La confluència d'aquests factors va permetre la contrarevolució d'aprofitar l'«acumulació de recursos» prèvia: boicot al desenvolupament constitucional, agitació contrarevolucionària, propaganda antiliberal, enfrontaments locals, control de determinats ajuntaments, ampliació del nombre d'anticonstitucionals a diversos sectors socials. I, sobretot, la «xarxa contrarevolucionària» estesa arreu del país que tenia als convents i monestirs els seus centres més actius, connectats alhora amb sectors de la pagesia benestant local i amb el nucli contrarevolucionari exiliat. El reialisme comptava a més amb un ampli «repertori col·lectiu d'accions»: propaganda oral i escrita, aldarulls urbans, partides armades, boicots a les institucions liberals, mobilització dels sometents, etc. Tot plegat acomboiat per unes «creences comunes», per uns «processos culturals emmarcadors», que van permetre interpretar, atribuir i construir significats compartits de la realitat i traçar uns horitzons confluents entre diversos sectors socials, des de les velles classes dominants fins als sectors més pobres de la pagesia.⁶⁸

Hem d'entendre la participació popular en les files reialistes com la resposta, individual en uns casos i col·lectiva en d'altres, d'uns determinats grups socials

68. R. ARNABAT, «Contrarrevolución, antirrevolución y movimientos sociales», dins S. CASTILLO i J. M. ORTÍZ DE ORRUÑO (ed.), *Estado, protesta y movimientos sociales*, Vitòria, Universitat del País Basc, 1998, 249-26; M. PÉREZ LEDESMA, «Cuando lleguen los días de la cólera (Movimientos sociales, teoría e historia)», *Zona Abierta* 69, 1994, 51-120; E. P. THOMPSON, *Costumbres en Común*, Barcelona, Crítica, 2000, 294-394; i CH. TILLY, *Los movimientos sociales, 1768-2008*, Barcelona, Crítica, 2009, 17-86.

davant l'empitjorament de les seves condicions materials i morals d'existència provocades per la crisi econòmica i pels canvis que s'estaven produint arran de la instauració del règim liberal i de l'extensió de les relacions socials capitalistes. Una resposta defensiva, en el sentit que prevalien els elements defensius (aturar el canvi i guanyar-se la vida, bàsicament) enfront dels alternatius. Una resposta que abastava diferents col·lectius socials, units per la seva oposició a la praxi liberal que comportava, o ells així ho interpretaven, un empitjorament de les seves condicions d'existència. Una resposta que a la Catalunya rural van canalitzar, en part, el clergat i els pagesos benestants. Igual que a la Catalunya urbana el malestar va ser canalitzat per la burgesia i les classes mitjanes en la direcció oposada? Caldria preguntar-se i reflexionar sobre fins a quin punt les expressions radicalitzades de la ciutat-liberal i del camp-reialista no són dues cares que expressen el mateix malestar. Sempre entenent que hi va haver, també, resposta liberal al món rural, i resposta reialista al món urbà.

Si bé és cert que el reialisme va ser un moviment d'aparença absolutista, no hem de caure en l'error d'atorgar una voluntat contrarevolucionària a tots els seus integrants. Els sectors ultres van capitalitzar, enquadrar i dirigir la mobilització reialista i li van donar una aparença exterior que s'identificava amb els valors de l'absolutisme representants pel rei i la religió, però religió i rei no volien dir el mateix per a tots els seus components. La majoria dels jornalers, dels pagesos i dels teixidors i menestrals que donaren suport al reialisme no tenien entre els seus objectius el retorn a l'antic règim en bloc, sinó defensar determinats aspectes de la societat «tradicional» perquè entenien que era l'única manera d'evitar-ne la proletarització i mantenir-ne el lligam amb la terra o amb l'ofici. Altrament, no s'explicaria que zones altament compromeses amb el reialisme mostressin abans i després del Trienni una decidida resistència antisenyorial.

Més que de reialisme, potser, hauríem de parlar de «reialismes», perquè es tracta d'un moviment complex i heterogeni, tant per la composició social, com pels objectius a assolir: protestar, subsistir, fugir, oposar-se al règim liberal, mantenir els privilegis econòmics i socials, etc. Per un costat, va ser una eina de la contrarevolució de les velles classes dominants, per un altre, va permetre expressar, a una part de les classes populars, sobretot rurals, però també urbanes, la seva oposició a la forma com s'instaurava el liberalisme i es trencava amb el seu passat, amb la seva «economia moral», tot deteriorant les seves condicions de vida. També va ser un mitjà de subsistència per a jornalers sense feina i un refugi per als que fugien per motius diversos. Un moviment social i històric amb un component rural (geogràficament i social) important, però amb fortes arrels urbanes, i amb una incidència important a les àrees geogràfiques i als sectors socials més empobrits. Un moviment antirevolucionari que els sectors dominants perjudicats pel liberalisme van canalitzar per als seus interessos, la contrarevolució, però que també va donar l'oportunitat a sectors de les classes populars de mostrar el seu malestar material i moral vers la praxi liberal.